

УДК [94(477.83/.86):37.014.5:81'272(=161.2:=162.1)]“1923/1939”

Оксана РУДА

ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ ДРУГОЇ РЕЧІПОСПОЛИТОЇ В ОСВІТНІЙ СФЕРІ

Висвітлено основні завдання мовної політики Другої Речіпосполитої. Досліджено міжнародні договори та внутрішні закони й розпорядження, спрямовані на регулювання мовних прав національних меншин в освітній сфері. Проаналізовано основні положення нормативно-правових актів, які визначали правовий статус української мови. Простежено процес утвердження української мови як мови викладання й навчального предмета в Галичині. На підставі наведених документів констатуємо, що польська мовна політика в освітній сфері була спрямована на обмеження мовних прав українців краю. Запровадження мовного утравізму в шкільництві та розширення мережі польськомовних державних навчальних закладів лише загострило польсько-українські відносини в Галичині.

Ключові слова: Галичина, мовна політика, шкільництво, освітня сфера, Друга Річпосполита.

На початку існування Другої Речіпосполитої польські владні кола взяли курс на забезпечення польській мові провідних позицій в освітній, культурній, інформаційній, міжнаціональній сферах і державному управлінні. Влада добре розуміла, що мова є не лише засобом комунікації, а й важливим чинником консолідації, що сприяє збереженню національної ідентичності. Спроби польських політиків побудувати мононаціональну державу шляхом примусової асиміляції національних меншин призвели до дискримінації непольського населення, оскільки мовна політика урядів звужувала суспільні функції регіональних та місцевих мов, зокрема української. Застосовуючи один із напрямів мовного планування – “планування статусу” мови щодо інших мов, що використовують у суспільстві, – урядовці намагалися запровадити єдину мову в освіті (шляхом розширення мережі польських та утравістичних шкіл, з подальшим витісненням чи обмеженням вживання мов національних меншин), засобах масової інформації (переслідуючи чи закриваючи непольські періодичні видання та пресу), політичній комунікації. Полонізаційну політику держава провадила щодо тих етнічних груп, які могли зашкодити її внутрішній безпеці та цілісності – українців, білорусів, литовців, для асиміляції яких застосовувала різні методи: фальсифікацію історичного минулого, відомостей про національний склад приєднаних територій, а також насильство.

Джерельною базою статті слугували нормативно-правові документи Другої Речіпосполитої, які регулювали мовну політику в освітній сфері та діяльність навчальних закладів у Галичині.

Питання мовного законодавства Польської держави вже було об'єктом уваги істориків, педагогів, політологів. Зокрема, польський учений С. Огоновський¹ досліджував мовне законодавство Другої Речіпосполитої, Німеччини та Чехословацької Республіки, а також мовні права національних меншин. Функціонування міжнародної системи захисту прав меншин, а також польське внутрішнє законодавство вивчав К. Керський². Проблем польської мовної політики та становища українського шкільництва у складі Польської держави торкався у своїй праці К. Санойца³. Український філолог Ю. Шевельов висвітлив становище та статус української мови у першій половині ХХ ст., а також мовну політику Другої Речіпосполитої⁴. Правовий аналіз мовного законодавства Польської держави здійснив В. Марковський⁵.

Мета статті – проаналізувати основні положення міжнародних договорів і конституційно-правових актів Другої Речіпосполитої та їхній вплив на розвиток функцій української мови у сфері освіти.

З огляду на кількісне переважання українців у Галичині, їхню розвинену національну свідомість, польська влада провадила на цих теренах особливу національну та мовну політику, спрямовану на поглиблення регіональних відмінностей та асиміляцію українського населення⁶. Така мовна політика Другої Речіпосполитої суперечила її міжнародно-правовим зобов'язанням щодо національних меншин у сфері мовних відносин, які були зафіксовані в так званому Малому Версальському трактаті, укладеному 28 червня 1919 р. між Англією, Францією, США, Італією, Японією та Польщею. Сейм ратифікував трактат 31 липня 1919 р. Відповідно до нього, польський уряд взяв на себе односторонні зобов'язання забезпечити національним меншинам усю повноту політичних і громадянських прав (ст. 1, 2, 7–10). Зокрема, згідно зі ст. 8, меншини отримали однакові з титульною нацією права на заснування й утримання шкіл, виховних закладів, громадських організацій, у яких могли вільно використовувати рідну мову, при цьому фінансової підтримки з боку держави не було передбачено – національні меншини мали створювати їх власним коштом⁷. Це означає, що подібні заклади було віднесено до “приватної” сфери суспільних відносин, в яку держава не мала втручатися ні фінансово, ні організаційно. Для непольського населення Галичини, зокрема українців і німців, позитивним моментом у цьому положенні було те, що держава зобов'язувалася не

¹ *Ogonowski J. Uprawnienia językowe mniejszości narodowych w Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939 / Jerzy Ogonowski. – Warszawa, 2000. – 286 s.*

² *Kierski K. Ochrona praw mniejszości w Polsce / Kazimierz Kierski. – Poznań, 1933. – 712 s.*

³ *Sanojca K. Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie państwowym południowo-wschodnich województw Drugiej Rzeczypospolitej / Karol Sanojca. – Kraków, 2013. – 477 s.*

⁴ *Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус / Ю. Шевельов; пер. з англ. О. Соловей. – Київ, 1987. – 296 с.*

⁵ *Марковський В. Я. Законодавство та судова практика Другої Речі Посполитої щодо статусу української мови у Східній Галичині в міжвоєнний період (1919–1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень” / В. Я. Марковський; Національний університет “Львівська політехніка”. – Львів, 2014. – 21 с.*

⁶ *Красівський О. Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр. / О. Красівський. – Київ, 2008. – С. 308–310.*

⁷ *Traktat między Głównymi Mocarstwami Sprzymierzonymi i Stowarzyszonymi a Polską, podpisany w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 roku // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (dalej – Dz. U.). – 1920. – Nr 110. – Poz. 728. – S. 1938.*

нав'язувати мови викладання у приватних школах, тобто фактично йшлося про право меншини на культурну автономію⁸.

Згідно зі ст. 9 Малога Версальського трактату, у містах та округах, де “частка представників національних меншин є вагомою”, польський уряд мусив забезпечити за бюджетні кошти функціонування початкових шкіл з навчанням рідною мовою й обов'язковим вивченням польської мови. Попри таке зобов'язання влади, належного фінансування непольські навчальні заклади так і не отримали, що пояснюємо спрямуванням національно-освітньої політики держави на колонізацію національних меншин. Початкове шкільництво непольського населення Галичини могло розвиватися лише за умови надання краю культурної автономії, однак цього так і не сталося. Про середню і вищу освіту рідною мовою в договорі не йшлося, що порушувало задекларований у ст. 7 принцип, який гарантував рівність перед законом усім громадянам, однакові цивільні та політичні права⁹. Положення ст. 9 набули розвитку в підзаконних та урядових актах.

Ст. 9 Малога Версальського трактату можна порівняти з відповідною статтею Сен-Жерменського договору, підписаного з Чехословацькою Республікою, який набув чинності 16 липня 1920 р.¹⁰. Зауважмо, що ст. 1–8 цього документа за змістом повністю збігалися з відповідними статтями договору, укладеного з Польщею. Питання громадянства регулювали ст. 3–6 договору. Мовних прав меншин, подібно до польського варіанту договору, стосувалися ст. 7–9.

На відміну від ст. 9 договору, підписаного Польщею, згідно з якою уряд зобов'язувався забезпечити рідною мовою лише початкову освіту, чехословацьким громадянам було обіцяно можливість навчати своїх дітей рідною мовою у школах всіх ступенів – від початкових до вищих¹¹. Ст. 10–13 договору зобов'язували Чехословацьку Республіку надати Підкарпатській Русі широку автономію з власним самоврядуванням, створити орган, який мав би законодавчу владу у сферах освіти, релігії та користування мовами, а також у питаннях місцевої адміністрації. Як і Польща, свої зобов'язання щодо автономії Чехословацька Республіка до осені 1938 р. не виконала¹².

Про захист мовних прав меншин в освітній сфері йшлося у Ризькому мирному договорі від 18 березня 1921 р. Відповідно до ст. 7 цього документа, українці, росіяни та білоруси отримали право у межах внутрішнього законодавства розвивати

⁸ *Марковський В.* Міжнародно-правові зобов'язання Другої Речі Посполитої щодо української національної меншини у сфері мовних відносин / В. Марковський // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів, 2013. – Вип. 57. – С. 108.

⁹ *Ogonowski J.* Uprawnienia językowe mniejszości narodowych w Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939. – S. 48; *Kierski K.* Ochrona praw mniejszości w Polsce. – S. 508.

¹⁰ Treaty between the principal allied and associated powers (the British Empire, France, Italy, Japan and the United States) and Czechoslovakia, signed at St. Germain-En-Laye (1919, 10 September) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19190910-4.pdf> (10.01.2016)

¹¹ *Черничко С.* Наш місцевий Вавилон: Історія мовної політики на території сучасного Закарпаття у першій половині ХХ століття (до 1944 року): монографія / С. Черничко, Ч. Фединець. – Ужгород, 2014. – С. 67–68; *Ogonowski J.* Uprawnienia językowe mniejszości narodowych w Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939. – S. 257–258.

¹² *Шевельов Ю.* Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус. – С. 240–241; *Черничко С.* Національна політика держави / С. Черничко, Ч. Фединець // Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання. – Ужгород, 2010. – С. 649.

рідну мову й культуру, зокрема відкривати національні школи¹³. Однак ця стаття мала декларативний характер і жодних конкретних гарантій забезпечення мовних прав цим народам не містила.

Невдовзі Польська держава відмовилася від виконання навіть цих мінімальних правових зобов'язань перед непольським населенням, відкликавши 1934 р. свій підпис під Малим Версальським трактатом, а міністр закордонних справ Ю. Бек подав до Сейму проект закону про скасування зобов'язань щодо національних меншин.

Мовні права національних меншин в освітній сфері регулювали також внутрішні закони і розпорядження Другої Речіпосполитої. Під тиском міжнародної спільноти Польська держава у своїх конституційних актах змушена була задекларувати принцип рівноправності всіх громадян і поваги до етнічних, расових, релігійних і мовних меншин. Березнева Конституція 1921 р. гарантувала громадянам право збереження їхньої національності, розвитку мови та національних особливостей (ст. 109). Національним, релігійним і мовним меншинам декларували право на створення й утримання освітніх закладів і вільне використання у них рідної мови (ст. 110)¹⁴. Ст. 81 Конституції 1935 р. залишила чинними ст. 109–110 Конституції 1921 р.¹⁵, однак у цих конституційних актах не було норм, які б гарантували меншинам право на початкову, середню та вищу освіту рідною мовою й державне фінансування непольських навчальних закладів.

Український правник, сучасник тих подій Р. Домбчевський був переконаний, що саме ст. 109–110 Конституції 1921 р. і міжнародно-правові зобов'язання Другої Речіпосполитої можуть слугувати правовою основою для політичної боротьби за мовні права українців. Він наголошував, що правовий статус народу, який належить до національної меншини певної держави, найкраще характеризує обсяг мовних прав, якими його наділили. Пишучи про значення національної мови для консолідації нації, Р. Домбчевський зазначав: «Мова нації – це найпоказніший виразник її культури та збірної душі. ... Мова, піднесена до висоти культурного виразника національної душі, – це головна підстава культурної єдності та демократичної рівності членів нації. ... Звідси стремління до освіти в народній мові, доступній всьому народові. ... Зберігання прав національної мови у щоденному приватному та прилюдному житті – це той примітивний найбільший обов'язок членів нації, вповні свідомої свого права, це найважливіший засіб в здобутті повного права нації. Ось чому маємо признати боротьбі за право мови перше місце в боротьбі нації за всі прояви її права. ... Кожна нація мусить пережити ступні свого розвою, серед яких боротьба за національну мову – це підстава боротьби за інші права»¹⁶.

Порівнюючи польські конституційні акти з Конституцією Чехословацької Республіки 1920 р., зауважмо, що чехословацькі громадяни здобули значно ширші мовні права, ніж населення Польської держави. Шостий розділ Конституції 1920 р.

¹³ Документи внешней политики СССР: в 24-х т. – Москва, 1959. – Т. 3: 1 июля 1920 г. – 18 марта 1921 г. – С. 626–627.

¹⁴ Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej // Dz. U. – 1921. – Nr 44. – Poz. 267. – S. 653.

¹⁵ Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 roku // Dz. U. – 1935. – Nr 30. – Poz. 227. – S. 497–508.

¹⁶ Домбчевський Р. За право мови / Р. Домбчевський. – Львів, 1934. – С. 4–5.

“Захист прав національних, релігійних і расових меншин”¹⁷ проголошував рівність усіх громадян перед законом, незалежно від раси, мови чи релігії, та давав їм можливість здобувати освіту рідною мовою. Багато уваги в документі приділено мовним питанням. Насамперед національним меншинам гарантували право вільно використовувати мову на власний розсуд у приватному і діловому спілкуванні, в релігійних інституціях, у пресі, на громадських зборах (§ 128). Загалом § 128, 130–132 майже повністю відповідали ст. 7–9 Сен-Жерменського договору. Мову освіти окреслював § 131: згідно з ним, у містах і округах, заселених переважно громадянами, які говорять іншою мовою, аніж “чехословацька”, та їхнім дітям було гарантовано можливість здобуття освіти рідною мовою. Водночас “чехословацьку” мову школярі мали вивчати як обов’язковий предмет¹⁸.

До прикладу також можемо згадати конституції Української СРР. Так, у 1919 р. було прийнято першу Конституцію УСРР, однак безпосередньо мовних питань вона не торкалася¹⁹. Щоправда, у ст. 32 третього розділу йшлося про те, що УСРР визнавала рівні права трудящих, незалежно від їхньої расової та національної належності, а також забороняла будь-яке пригнічення національних меншин чи обмеження їхньої рівноправності. У Конституції УСРР 1929 р. мовним питанням було присвячено ст. 20. У ній сказано: “мови всіх національностей, що живуть на території Української соціалістичної радянської республіки, рівноправні й кожному громадянину, незалежно від його національної приналежності, забезпечується цілковита можливість в його зносинах з державними органами і у зносинах державних органів з ним, у всіх прилюдних виступах, а також у всьому громадянському житті – вживати рідної мови”²⁰. У 1937 р. було схвалено Конституцію Української РСР. Ст. 120 розділу “Основні права й обов’язки громадян” гарантувала право громадян на освіту. “Це право забезпечується загальнообов’язковою початковою освітою, безплатністю освіти ... навчанням у школах рідною мовою”²¹. Однак численні положення Конституції 1937 р. про права людини насправді не діяли. Основний закон був демократичним, але повністю відірваним від реальності²².

Одна з перших спроб польської влади врегулювати мовне питання відбулася за правління коаліційного уряду на чолі з прем’єр-міністром Вінцентієм Вітосом, який прийшов до влади наприкінці травня 1923 р. Однак, сформований із представників

¹⁷ The Law of February 29th, 1920 whereby the Constitutional Charter of the Czechoslovak Republic is introduced // The Constitution of the Czechoslovak Republic / [with introduction by J. Hoetzl, V. Joachim]. – Prague, 1920. – P. 45–46.

¹⁸ Ibidem. – P. 46.

¹⁹ Конституція Украинской Социалистической Советской Республики, утвержденная Всеукраинским Съездом Советов в заседании 10-го марта 1919 г. и принятая в окончательной редакции Всеукраинским Центральным Исполнительным Комитетом в заседании 14 марта 1919 года. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T190001.html (4.02.2017 р.)

²⁰ Конституція (Основний Закон) Української Соціалістичної Радянської Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1929.html> (4.02.2017).

²¹ Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html> (4.02.2017).

²² Прадід Ю. Мовне питання в українських Конституціях ХХ ст. / Ю. Прадід // Мовознавство. – 2002. – № 1. – С. 17–22 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnuk.info/home/24818------c.html> (5.02.2017).

ПСЛ “Пяст” та ендеків, уряд зайняв однозначно націоналістичну позицію у вирішенні проблеми непольського населення. Почали втілювати в життя “інкорпоративну” концепцію націонал-демократів, в основу якої було покладено ідею мононаціональної держави, з єдиною державною мовою, єдиною державною школою, наголосом на історичній відповідальності народу за долю власної держави. Реалізовувати цю політику розпочали підписанням 17 травня 1923 р. Лянцкоронського пакту між представниками ендеків і ПСЛ “Пяст” (назва походить від маєтку Лянцкорона під Краковом, де нібито була укладена угода; насправді її підписали у Варшаві). Пакт передбачав створення коаліційного уряду цих двох політичних сил для здійснення політики на ідейних засадах національної демократії, проведення курсу на полонізацію меншин, насамперед слов’янських²³. Пакт обмежував права непольського населення у сферах освіти, економіки та права, зокрема, заборонив державним установам вживати терміни “українець”, “український” та замінив їх на “русин”, “руський”, “русинський”, а також передбачав зміцнення позицій поляків у всіх сферах державного життя²⁴.

Спроби заміни в освітній сфері терміна “український” на “руський” уже були раніше. Президія кураторії Львівського шкільного округу в розпорядженні від 23 березня 1923 р. до дирекції середніх державних і приватних шкіл з українською мовою навчання зобов’язала використовувати на шкільних печатках, свідоцтвах та інших документах, в шкільній адміністрації, термін “руський”, замість “український”. Це розпорядження викликало гостру критику з боку українських політичних і громадських діячів²⁵.

Представники Української парламентської репрезентації 14 червня 1923 р. внесли інтерпеляцію, в якій звернулися до міністерства віровизнань та освіти з проханням відмінити розпорядження Президії кураторії Львівського шкільного округу від 23 березня 1923 р. щодо заборони вживання терміна “український” в українських середніх школах та в українському шкільництві загалом²⁶. Відповідаючи на інтерпеляцію, міністр віровизнань та освіти Станіслав Гломбінський, покликаючись на рескрипт від 8 березня 1920 р., який зобов’язав директорів шкіл у документах і шкільних актах використовувати ту назву навчального закладу, яка зазначена на урядовій печатці (тут вживали термін “руський”), відмовив у задоволенні їхнього прохання²⁷.

Коаліційний уряд на чолі з В. Вітосом мав намір підготувати проект закону про державну мову та офіційну мову, згадка про це міститься в переліку справ, поданих до розгляду Політичним комітетом Ради Міністрів, який Рада Міністрів затвердила 4 червня 1923 р. У п. 4 цього документа зазначено, що це питання досі не піднімав ще жодний уряд. Ухвала, яку Рада Міністрів прийняла 4 липня 1923 р., доручала Політичному комітету підготувати проект закону про державну мову та офіційну

²³ *Зашкільняк Л.* Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів, 2002. – С. 465–466.

²⁴ *Ступарик Б.* Польсько-українські відносини в освітній сфері у міжвоєнну добу / Б. Ступарик // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ, 1997. – С. 174.

²⁵ AAN. – *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów. Cz. 3. Akta numeryczne: sytuacja wewnętrzna i polityka zagraniczna Polska, 1919–1923.* – Sygn. 10988/23. – К. 3.

²⁶ *Ibidem.* – К. 4–5.

²⁷ *Ibidem.* – К. 14–15.

мову на підставі висновків міністра внутрішніх справ, викладених у рефераті щодо завдань внутрішньої політики держави. Відповідно до проекту, державною мовою та офіційною мовою було визнано польську, нею мусили послуговуватися всі державні та самоуправні адміністративні структури. Окремі постанови мали визначити права мов національних меншин на державному та місцевому рівнях. До місцевих мов було віднесено: руську (українська), білоруську та німецьку. Як зазначив польський дослідник Є. Огоновський, зміст постанов проекту цілковито відповідав намірам уряду В. Вітоса, які полягали в безкомпромісному та колонізаційному курсі щодо непольського населення. Ці постанови затвердив 14 липня 1923 р. Політичний комітет Ради Міністрів. На цьому і завершилася робота уряду В. Вітоса над проектом мовного закону, більше до цього питання уряд не повертався²⁸.

Першим кроком у врегулюванні мовного питання в Польській державі стало прийняття “Закону про державну мову й офіційну мову в державних і самоуправних адміністративних структурах від 31 липня 1924 р.”²⁹. Для роз’яснення положень закону було видано підзаконні акти, які визначали правовий статус польської мови як державної та мов національних меншин: української – на теренах Львівського, Тернопільського, Станіславівського, Волинського та Поліського воєводств; литовської – Віленського воєводства; білоруської – Поліського, Новогродського, Віленського воєводств, Гродненського та Волковиського повітів Бялостоцького воєводства.

Згідно із законом, непольське населення мало право використовувати рідну мову в письмових та усних відносинах з державно-адміністративними органами першої і другої інстанцій лише на окреслених теренах. Службові особи органів місцевої влади були зобов’язані приймати звернення громадян, написані їхньою рідною мовою, і відповідати на звернення тією ж мовою, хоча й із певними застереженнями (зокрема, українці Волині мали додатково висловити прохання надати їм відповідь рідною мовою, у містах з окремим адміністративним статусом міська влада сама вирішувала, якою мовою відповідати на звернення). Органи місцевого самоврядування могли вести документацію двома мовами. Будь-яке інше листування з органами державної влади потрібно було вести польською мовою. У війську, в установах зв’язку та на залізничному транспорті допускали використання лише польської мови³⁰. Деякі положення закону, зокрема ті, що обмежували право громадян отримати відповідь рідною мовою, відверто суперечили конституційному принципу рівності громадян Другої Речіпосполитої перед законом, тобто суперечили конституційним принципам мовної політики Польщі³¹.

До 1924 р. в освітній сфері Галичини залишалось чинним австрійське мовне законодавство, зокрема закон “Про мову навчання у народних і середніх школах

²⁸ *Ogonowski J.* Uprawnienia językowe mniejszości narodowych w Rzeczypospolitej polskiej 1918–1939. – S. 86–87.

²⁹ Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. o języku państwowym i języku urzędowania rządowych i samorządowych władz administracyjnych // Dz. U. – 1924. – Nr 73. – Poz. 724. – S. 1094–1095.

³⁰ *Кавулич О.* Проблема українського шкільництва крізь призму суспільно-політичних часописів Галичини міжвоєнного періоду (1919–1939) / О. Кавулич // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2008. – Вип. 17: Українсько-польсько-білоруське сусідство: ХХ століття. – С. 544.

³¹ *Марковський В. Я.* Законодавство та судова практика Другої Речі Посполитої щодо статусу української мови у Східній Галичині в міжвоєнний період (1919–1939 рр.). – С. 8–9.

Галичини”³², який ухвалив Галицький сейм 22 червня 1867 р. Зауважмо, що цей закон прийняла польська більшість, незважаючи на протести послів-українців, які виступали проти надання польській мові статусу обов’язкової у всіх школах, а українській – статусу другорядної³³. Відповідно до закону, право обирати мову навчання – польську чи українську – у народних школах мав той, хто її утримував (наприклад, гміна, якщо навчальний заклад фінансували з публічних фондів). Ті школи, в яких частина дітей розмовляла польською, а частина – українською, ставали двомовними (утраквістичними): одна мова була мовою викладання, інша – обов’язковим предметом³⁴. У середніх державних навчальних закладах мовою викладання стала польська. Українською мовою, яка набула статусу мови викладання, передусім навчали предмет “українська мова”. Попри те, що закон “Про мову навчання у народних і середніх школах Галичини” суперечив ст. 19 Конституції Австро-Угорської імперії 1867 р., яка проголошувала рівність всіх народів імперії та їхні однакові права зберігати й розвивати свою культуру та мову, змін, які б узгодили ці два документи, внесено не було. Полонізація освіти стала можливою саме через відсутність законів, які б гарантували реалізацію задекларованих у Конституції 1867 р. положень³⁵. Позиції української мови як мови викладання значно зміцнилися після ухвалення в Галицькому сеймі 31 травня 1874 р. закону, який запровадив у гімназіях навчання українською мовою. Статус її ще більше утвердився після відкриття україномовних гімназій, яких до початку Першої світової війни було 6 і ще паралельні класи при двох польських гімназіях.

На початку 20-х років ХХ ст. польська мовна політика в освітній сфері не була однозначно антиукраїнською, її, радше, варто окреслити як непослідовну та непродуману. Основним її завданням було формування в молоді національних меншин польської національної свідомості, недопущення переважання непопулярного населення на східних теренах, а також намагання зберегти тут мир і внутрішню безпеку, загрозу якій могла становити поліетнічність східних земель³⁶.

³² Ustawa z dnia 22 czerwca 1867 r. o języku wykładowym w szkołach ludowych i średnich Królestwa Galicji i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim // *Z dziejów odrodzenia politycznego Galicji 1859–1873* / [oprac. przez M. Bobrzyńskiego, W. Jaworskiego, J. Milewskiego]. – Warszawa, 1905. – S. 136.

³³ Детальніше про польсько-українські дебати на сесіях 1867 і 1868 рр. Галицького сейму див.: *Чорнопол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901* (нарис з історії українського парламентаризму / І. Чорнопол. – Львів, 2002. – С. 109–134.

³⁴ Ustawa z dnia 22 czerwca 1867 r. o języku wykładowym w szkołach ludowych i średnich Królestwa Galicji i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim. – S. 133–134.

³⁵ *Гаврецька М. Законодавче закріплення правового статусу української мови в Східній Галичині у другій половині ХІХ ст.* / М. Гаврецька // *Часопис Київського університету права*. – 2011. – № 1. – С. 45; *Стинська В. Система шкільництва в Галичині (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки”* / В. В. Стинська; Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2004. – С. 6; *Ігнатенко Н. Особливості формування змісту та методики навчання історії у загальноосвітніх (зкладах в Східній Галичині 1900–1939 рр.): Історіографічний огляд проблеми* / Н. Ігнатенко // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія* / [за заг. ред. І. С. Зуляка]. – Тернопіль, 2009. – Вип. 3. – С. 294.

³⁶ *Sanojca K. Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie państwowym południowo-wschodnich województw Drugiej Rzeczypospolitej*. – S. 25–27.

З метою створення умов для спільного навчання і виховання дітей різного етнічного походження, які проживали у східних воєводствах (Львівському, Тернопільському, Станіславівському, Поліському, Волинському, Новоградському, Віленському, Бялостоцькому (Гродненський і Волковиський повіти) 31 липня 1924 р. було прийнято “Закон про організацію шкільництва”³⁷. Закон регулював дотримання прав національних меншин на всіх рівнях навчання: у народних, середніх і професійних школах, окреслював умови створення державних непольських одномовних чи двомовних навчальних закладів, чітко встановлював кількість чи відсоток батьків, на вимогу яких мали організувати школи для національних меншин. Принцип необхідності знання державної мови закон реалізував шляхом запровадження обов’язкового навчання декількох предметів польською мовою в державних і приватних школах національних меншин, зокрема польської мови, історії Польщі та науки про тогочасну Польщу, а в середніх навчальних закладах – ще й польської літератури та географії. Представники національних меншин, зокрема українці, литовці, білоруси, які вимагали створення національної школи, сприйняли закон як спробу скасування непольських освітніх закладів і повної асиміляції місцевого населення. Обурило їх також те, що, відповідно до закону, учительські семінарії національних меншин мали бути перетворені на двомовні. Підтвердженням реальності цього наміру стало розпорядження міністра віросповідань та освіти від 7 січня 1925 р. про запровадження у приватних непольських учительських семінаріях обов’язкового вивчення історії, географії, науки про тогочасну Польщу, а також польської мови та літератури державною мовою³⁸. Попри виступи меншин, домогтися скасування основних пунктів шкільного закону їм до 1939 р. так і не вдалося.

Згідно з цим законом, на окреслених теренах основним типом державної школи мала стати утраквістична (двомовна) школа, покликана виховувати з учнів польської та інших національностей відданих громадян у взаємній пошані до національних особливостей (ст. 2). Приватні школи національних меншин мали створювати на тих самих засадах, що й польські (ст. 1)³⁹. Навчання мовою національної меншини було можливим за умови, що громада меншини становить не менше як 25% населення (на цій підставі права навчатися рідною мовою в Краківському та Люблінському воєводствах були позбавлені учні-українці як державних, так і більшості приватних шкіл) і що батьки не менше 40 учнів подали про це відповідні прохання-декларації. Якщо ж у школі налічувалося 20 учнів-поляків, вона ставала двомовною: вже з першого класу вводили читання та письмо польською мовою, а українською викладали лише природознавство, малювання, ручну працю

³⁷ Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa // Dz. U. – 1924. Nr 79. – Poz. 766. – S. 1212–1214.

³⁸ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 7 stycznia 1925 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych i Ministrem Rolnictwa i Dóbr Państwowych w sprawie wykonania ustawy z dnia 31 lipca 1924 r. zawierającej niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa // Dz. U. – 1925. – Nr 3. – Poz. 33. – S. 26–30; *Sanojca K.* Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie państwowym południowo-wschodnich województw Drugiej Rzeczypospolitej. – S. 34–36.

³⁹ Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa. – S. 1212–1213.

та фізкультуру⁴⁰. Водночас в одномовних школах із непольською мовою навчання деякі предмети, зокрема історія та географія, учні вивчали польською мовою.

Відповідно до ст. 4 закону, учні всіх державних і приватних одно-, дво- і трикласних шкіл з непольською мовою навчання обов'язково вивчали державну мову на такому рівні, щоб згодом мати змогу навчатися в польських або утравквістичних середніх навчальних закладах. У чотири-, п'яти-, шести- та семикласних державних і приватних школах із непольською мовою навчання було передбачено вивчення польської мови, а також державною мовою польської історії та відомостей про тогочасну Польщу⁴¹. Відповідно до ст. 6 закону, кураторія Львівського шкільного округу зобов'язана була поступово об'єднати українські гімназії у Львові, Перемишлі й Тернополі з польськими, перетворюючи їх на утравквістичні⁴². І лише організовані виступи українців змусили міністра освіти Станіслава Грабського скасувати це розпорядження⁴³.

Створити середню школу з українською чи білоруською мовами навчання можна було лише за умови, якщо із заявою про це зверталися батьки 150 учнів, які відвідують польськомовні школи відповідного типу в одному повіті або місті. 22 червня 1925 р. кураторія Львівського шкільного округу видала циркуляр “До дирекції державних і приватних середніх загальноосвітніх шкіл з непольською мовою викладання в справі викладання науки польської мови і літератури, історії і географії та науки про сучасну Польщу”, відповідно до якого, з 1925/26 навч. р. зазначені предмети мали викладати польською мовою. Чинність цього розпорядження поширювалася й на українські приватні гімназії⁴⁴. На навчання у державних професійних школах двома мовами – державною та мовою національної меншини – мали наполягати батьки дітей непольської національності, які становили 40% усіх учнів школи. Відповідно до закону, мову навчання мали визначати шкільні плебісцити, однак відбувалися вони за умов терору та підкупів, а їхні результати заздалегідь підтасовували шкільні управи та політичні органи⁴⁵. На підставі сфальсифікованих результатів плебісцитів 1925 і 1932 рр. частина українських шкіл була переведена на польську мову або школи стали двомовними. Шкільні плебісцити було скасовано 4 січня 1934 р. відповідною урядовою директивою.

Загалом шкільний закон 1924 р. став підставою для розбудови мережі польськомовного шкільництва, збільшення кількості утравквістичних шкіл за рахунок зменшення кількості освітніх закладів із навчанням мовами національних меншин. Так, якщо у Львівському шкільному окрузі у 1921/22 навч. р. 51,7% усіх шкіл були українськими, то в 1929/30 навч. р. – 15,1%, а в 1937/38 навч. р. – лише 6,9%⁴⁶.

⁴⁰ Гетьманчук М. П. Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.) / М. П. Гетьманчук. – Львів, 2008. – С. 241.

⁴¹ Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa. – S. 1213.

⁴² О. І. Польонізація українських середніх шкіл / О. І. // Діло. – 1925. – Ч. 189.

⁴³ Проти колонізації українського шкільництва // Діло. – 1925. – Ч. 194.

⁴⁴ Мосійчук Т. Боротьба УНДО з утравквізацією освіти в Галичині (1925–1939) / Т. Мосійчук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. До 22-ої річниці здобуття незалежності України / [гол. редкол. М. Литвин]. – Львів, 2013. – Вип. 23. – С. 467.

⁴⁵ Chałupczak H. Mniejszości narodowe w Polsce: 1918–1995 / H. Chałupczak, T. Browarek. – Lublin, 1998. – S. 46.

⁴⁶ Syrnyk M. Ukraińcy w Polsce 1918–1939: Oświata i szkolnictwo / M. Syrnyk. – Wrocław, 1996. – S. 55.

Державне українське середнє шкільництво Галичини представляли шість гімназій та паралельних класів з українською мовою викладання в Стрию і Бережанах, водночас налічувалося 39 польських гімназій і 11 реальних шкіл⁴⁷.

Мову викладання у вищих навчальних закладах регулювали на підставі “Закону про вищі школи Польщі” від 13 липня 1920 р.⁴⁸. Відповідно до ст. 9 цього закону, єдиною мовою викладання у всіх вищих школах запроваджували польську. Про можливість, як виняток, навчання окремих предметів іншою мовою вирішував сенат школи. Як наслідок, Львівський університет втратив статус двомовного, тут було закрито всі кафедри з українською мовою викладання. Новий закон від 15 березня 1933 р. “Про академічні школи”⁴⁹ значно обмежив компетенцію сенатів вищих навчальних закладів у цьому питанні. Відповідно до ст. 3 закону, офіційною мовою і мовою викладання у вищих школах стала польська, винятки з цього положення міг запровадити лише відповідний закон. За згодою міністра віросповідань та освіти, на відповідне прохання ради факультету і з огляду на особливі обставини, сенат міг дозволити викладати деякі предмети іншою мовою. Зауважмо, що акта, який би на теренах усієї Польщі регулював використання в шкільництві мов національних меншин, так і не було прийнято⁵⁰.

До 1932 р. українські педагоги здобували освіту у восьми утраквістичних учительських семінаріях, коєдукаційних курсах з українською мовою викладання та утраквістичних і семи приватних україномовних семінаріях. Однак після ухвалення “Закону від 11 березня 1932 р. про шкільний устрій”⁵¹, згодом доповненого законом “Про приватні школи, навчальні та виховні заклади”⁵², мовою навчання педагогів стала польська. Українська залишилася мовою викладання в приватних учительських семінаріях і на курсах. У 1935 р. у Західній Україні із загальної кількості вчителів українців було лише 21,67%; німців – 0,03%; євреїв – 0,6%; решта 77,7% були поляками⁵³.

Ситуація з мовою шкільної документації, написів, оголошень тощо склалася так. Чинність “Циркуляра міністра віросповідань та освіти до кураторів шкільних округів від 12 квітня 1927 р.”⁵⁴ поширювалася на всі терени Другої Речіпосполитої.

⁴⁷ Федорович К. Українські школи в Галичині у світлі законів і практики / К. Федорович. – Львів, 1924. – С. 35.

⁴⁸ Ustawa z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich // Dz. U. – 1920. – Nr 72. – Poz. 494. – S. 1277–1294.

⁴⁹ Ustawa z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich // Dz. U. – 1933. – Nr 29. – Poz. 247. – S. 594–603.

⁵⁰ Ogonowski J. Uprawnienia językowe mniejszości narodowych w Rzeczypospolitej polskiej 1918–1939. – S. 76.

⁵¹ Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa // Dz. U. – 1932. – Nr 38. – Poz. 389. – S. 639–645.

⁵² Ustawa o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych // Dz. U. – 1932. – Nr 33. – Poz. 343. – S. 545–546.

⁵³ Алексієвєць Л. М. Реформа шкільної освіти і розбудова вищої школи Польщі у міжвоєнний період (1918–1939 рр.) / Л. М. Алексієвєць // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / [за заг. ред. М. М. Алексієвця]. – Тернопіль, 2003. – Вип. 1. – С. 209; Гетьманчук М. П. Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.). – С. 243; Chałupczak H. Mniejszości narodowe w Polsce: 1918–1995. – S. 71.

⁵⁴ Okólnik Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Kuratorów Okręgów Szkolnych w sprawie języka napisów, ogłoszeń obrad oraz ksiąg i aktów szkolnych w szkołach i ochronkach

У державних і публічних школах з непольською мовою навчання, написи та оголошення як усередині, так і ззовні шкільної будівлі, мали виконувати двома мовами, текст мовою навчання треба було помістити нижче або справа від тексту, написаного державною мовою. Двома мовами мали також вести шкільні акти, протоколи педагогічних рад і конференцій тощо. На вимогу батьків свідоцтва про навчання також могли видавати двома мовами. На батьківські звернення, написані недержавною мовою навчання, дирекція школи мала відповідати цією ж мовою. У двомовних державних школах шкільну документацію потрібно було вести лише польською мовою. У непольських приватних навчальних закладах могли написати всі оголошення, як усередині, так і ззовні шкільної будівлі, вести всю кореспонденцію з батьками, іншими фізичними чи юридичними особами – мовою навчання⁵⁵.

З огляду на прийняті у 1924–1933 рр. закони проблема збереження національної ідентичності непольського населення краю та рідної мови національних меншин набула особливої гостроти. Адже від якісного вирішення цього питання залежав загальний поступ, зокрема, української нації. Ситуацію погіршувало те, що Польська держава не дотримувала міжнародних зобов'язань щодо національних меншин, польські закони обмежували права української мови, влада не виконувала на практиці навіть тих мінімальних прав, які вони їй гарантували⁵⁶. Саме тому від початку запровадження в Галичині польської мови як державної їй активно протистояла українська мова. Протистояння панівним позиціям польської мови в краї українці трактували як важливий елемент боротьби з польською державністю. Значна кількісна перевага над польським населенням Галичини, пам'ять про сприятливе правове становище та мовне законодавство Австро-Угорської імперії, хоч і нетривала, але свіжа традиція власної державності в образі ЗУНР, міжнародні зобов'язання Другої Речіпосполитої щодо національних меншин, польська національна політика стали тими чинниками, які формували негативне ставлення та стимулювали опір українців. Боротьбу за національну рівноправність українці вели насамперед за освіту національною мовою і розширення сфер застосування української мови в громадському житті.

Отже, у міжвоєнні роки польське мовне законодавство гальмувало розвиток функцій мов національних меншин в освітній сфері. Попри задекларовані у міжнародних договорах і польських конституційних актах зобов'язання, які гарантували вільний розвиток освіти, культури та релігійного життя національних меншин, польська влада зосередилася на розбудові мережі польськомовного та утравкістичного шкільництва за рахунок освітніх закладів непольського населення Галичини. Мовна політика в освітній сфері, спрямована на скорочення мережі державних початкових шкіл з українською мовою навчання, заміна терміна “український” терміном “руський” утруднили формування україномовного простору у сфері освіти, негативно позначилися на загальному стані освіти українців, ускладнили

państwowych, publicznych szkołach powszechnych oraz szkołach i ochronkach prywatnych // Dziennik Urzędowy MWRiOP. – 1927. – R. 10. – Nr 6. – Poz. 91. – S. 185–186.

⁵⁵ Ogonowski J. Uprawnienia językowe mniejszości narodowych w Rzeczypospolitej polskiej 1918–1939. – S. 77.

⁵⁶ Білоус Л. “Союз українських адвокатів” в боротьбі за права української мови у Східній Галичині (20–30-х років ХХ ст.) [Електронний ресурс] / Л. Білоус, З. Білоус. – Режим доступу: <http://newright.primordial.org.ua/bilous.htm> (4.02.2017)

навчання українських дітей у початкових, середніх і вищих навчальних закладах рідною мовою, а також загострили українсько-польські відносини в краї.

Oksana Ruda. Language Policy of the Second Republic of Poland in the field of education

The article highlights the major goals of language policy of the Second Commonwealth. International treaties, domestic laws, and regulations aimed at resolving linguistic rights of national minorities in the educational sphere are studied. The main provisions of legal acts which defined the legal status of the Ukrainian language are analysed. It has been analysed the approval process of the Ukrainian language as the language of instruction and a school subject in Galicia. On the basis of these documents it can be stated that language policy in the field of education was aimed at limitation of linguistic rights of the Ukrainians. Introduction of the language *utraquism* in school and enlargement of the network of Polish-language public schools only exacerbated the Polish-Ukrainian relations in the region.

Key words: Galicia, language policy, educational institutions, educational sphere, the Second Republic of Poland.